

УДК 316.7:37.01

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2019-92-5-211-228>

ЦІННІСНИЙ ВИМІР ОБРАЗУ ЛЮДИНИ КУЛЬТУРИ

А. С. Ушаков

ORCID 0000-0002-5683-2493

Статтю присвячено теоретичному аналізу проблеми впливу духовних цінностей на формування образу людини культури.

Автором розкрито сутність понять: «людина культури», «образ людини культури», представлено структуру ціннісної системи особистості, проаналізовано особливості детермінаційного впливу духовних цінностей на особистісний розвиток в цілому; окреслено напрями педагогічного впливу, що сприяє формуванню образу людини культури у студентської молоді.

Акцентується увага на тому, що людина як суб'єкт і об'єкт культури є носієм вищих (духовних, моральних, естетичних, творчих, інтелектуальних) цінностей і одночасно джерелом їхнього виникнення або трансформації. Особливістю людини культури є спрямованість на індивідуальний особистісний розвиток та духовну, творчу самореалізацію в соціумі.

У статті визначено двокомпонентну структуру ціннісної системи особистості: об'єктивні цінності, що представлені суспільними ідеалами та суб'єктивні цінності, які визначають світогляд людини та мотиви її поведінки. Засвоєння духовних цінностей та морально-етичних норм стає підґрунтям розвитку образу людини культури, що детермінує подальший особистісний розвиток у напрямі актуалізації зазначених цінностей. Формуванню образу людини культури у студентської молоді сприяє ознайомлення з найкращими взірцями світової культурної спадщини, де вдало поєднуються інтелектуальний, естетичний, духовний і моральний розвиток особистості.

Ключові слова: людина культури, образ людини культури, духовні цінності, моральні цінності, ціннісна логосфера.

Вступ. За умов стрімкої зміни картини світу, що зумовлена процесами глобалізації, саме формування образу людини культури стає пріоритетним завданням педагогіки XXI століття. Культура як невід'ємна складова соціальної системи базується на сукупності цінностей та світоглядних орієнтирів, які визначають базові сценарії соціальної взаємодії. Темпоральна складова культури зумовлює часову

диференціацію, що дозволяє вести мову про культурні пласти або культурні епохи, кожна з яких характеризується відмінними маркерами й репрезентує відмінну картину світу. Якщо темпоральність культури має певну універсальність, то її топографічний вимір є фактором розрізнення культур, що детермінує етнокультурну розрізненість. Відтак при формуванні образу людини культури слід спиратися на генотипічні образи й уявлення національної культури, що містять вищі духовні цінності.

Образ людини культури не може сприйматися як даність, або бути визначеним вповні, оскільки його не можна розглядати поза суспільно-історичним процесом, який завжди є історією перетворень і трансформацій. Тому кожне окремо взяте суспільство має свій образ людини культури, який відповідає вимогам часу й актуальній історичній ситуації цієї людської спільноти.

Сучасний етап розвитку суспільства в умовах панування інформаційних технологій і техніцизму доводить факт послідовного знецінення духовно-моральних ідеалів, особливо серед молоді, втрати смисложиттєвих орієнтирів, домінування таких мотивів особистісного розвитку, як жага наживи, непомірна жадібність, прагматичне самоствердження, мета будь-якою ціною тощо. Тому сьогодні доводиться констатувати факт асинхронності векторів соціально-культурного та духовно-морального виховання особистості.

Фундаментальною проблемою сенсотворення сучасної культури є його аксіологічний вимір, тобто визначення основних складових ціннісної системи початку XXI ст. Концептуальні засади розвитку образу людини культури у системі духовних цінностей особистості можуть бути розглянуті з точки зору онтології (цінність як акт життєтворення), теології (крізь дихотомію сакрального та секуляризованого), антропології (цінність як детермінанта особистісного розвитку людини), феноменології (цінність як унікальний образ / ейос), соціології (цінність як надбання етнонаціональне) та педагогіки (цінність як результат педагогічного впливу).

Відтак, **предметом статті** є теоретичний огляд проблеми впливу духовних цінностей на формування образу людини культури у міждисциплінарному філософсько-психолого-педагогічному ракурсі.

Отже, **метою статті** є теоретичний аналіз змістового наповнення поняття «образ людини культури» та визначення духовно-ціннісних детермінант його формування й розвитку.

Мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) розкрити сутність поняття «образ людини культури» у межах категоріального апарату педагогіки; 2) визначити структуру ціннісної системи особистості,

проаналізувати особливості детермінаційного впливу духовних цінностей на особистісний розвиток; 3) окреслити напрями педагогічного впливу, що сприятиме формуванню образу людини культури у студентської молоді.

Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження проблеми висвітлені у працях О. Бабшиної, Д. Баришнікової, І. Беха, В. Борзенкова, Н. Кірілової, А. Коновалової, В. Круглікова, С. Малкова, В. Межуєва, Г. Федькова, В. Чернецького, М. Шибасвої, А. Швейцера, Г. Шевченко та інших дослідників, які, розглядаючи духовний і ціннісний вимір світу людини, відмічають наявність тісного взаємозв'язку людини і культури, що зумовлює культуро-ціннісну детермінованість світогляду особистості й суттєво впливає на формування образу людини культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ціннісна логосфера особистості розглядається у площинах різних галузей гуманітаристики, зокрема: філософії, соціології, психології, культурології, педагогіки тощо. Кожен з цих напрямів характеризується власними підходами, а також різномірністю об'єктів дослідження. Широке звернення до праць з різних суспільно-гуманітарних наук дозволяє глибше розкрити поняття «образ людини культури», з'ясувавши його змістове наповнення. Аксиологічна система була об'єктом дослідження наукових студій у роботах зарубіжних та вітчизняних філософів (М. Бердяєв, М. Вебер, Е. Гуссерль та інші). М. Каган розрізняє чотири основні форми буття: його вихідна і всепроникна форма – природа; надприродна форма буття – людське суспільство, яке живе і розвивається по законам, яких не знає природа; третя форма буття – сама людина, оскільки вона об'єднує у своєму існуванні природні й соціальні властивості та закономірності; нарешті, четверта форма буття – культура, яка є винаходом і результатом діяльності людини, що перетворює його двостороннє біо-соціальне існування на тристороннє – біо-соціо-культурне. Основними чинниками зародження особистості, за М. Бердяєвим, є свобода й творчість. Погляди Е. Гуссерля базуються на провідному значенні чуттєвих споглядань (сприйняття, уявлення тощо), завдяки яким людина переходить на рівень феноменологічної рефлексії, що породжує інтенціональність, тобто здатність формувати акти свідомості та сходити до чистого «Я» – вищого щабля розвитку особистості. М. Вебер визначав релігію, культурні впливи, ідеї як рушійні фактори особистісного розвитку.

Відтак, особистісний розвиток має певні етапи й рівні й зумовлений впливом біологічних, соціальних й культурних чинників. Формування образу людини культури відбувається через засвоєння особистістю цінностей культури, в якій вона виховується.

Дослідження М. Рокича стали ґрунтовним аналізом природи людських цінностей. Науковець вважає, що людські цінності відносно нечисленні, вони організовані в системи цінностей, причому всі люди володіють одними і тими ж цінностями, хоча і не однаковою мірою. М. Рокич розділив усі цінності на термінальні (що стосуються цілей індивідуального існування) та інструментальні (пов'язані з образом дій і досягнення цілей). Е. Дюркгейм стверджував, що люди за своєю природою егоїстичні, однак норми, переконання і цінності формують моральну основу суспільства, яка і забезпечує соціальну інтеграцію та взаємодію, що у свою чергу створюють культуру.

Людина як суб'єкт культури є носієм духовних цінностей, а також причиною, джерелом їх народження або видозміни. Вона є результатом антропологічної еволюції, виховання, а також феноменологічної суб'єктивації, що пов'язана з трансцендентними переживаннями смислотворення. Г. Зиммель стверджує, що на ціннісні орієнтири особистості мають вплив мистецтво, мораль, наука, релігія, право, техніка, суспільні норми, які вона повинна пізнати, а отже пропустити крізь себе й у цьому потоці встановити метафізичні зв'язки зі своєю душею. Згідно вчення Г. Зиммеля «Культура виникає тоді (і цей момент є визначальним для її розуміння), коли зустрічаються два елементи, кожний з яких не містить її окремо: суб'єктивна душа й об'єктивний духовний твір» (Зиммель, 1996). Людина та середовище тісно пов'язані у концепції М. Фуко, однак особистість повинна прагнути до певних змін через самоочищення і саморозвиток. Філософ розглядає в історичній перспективі образ людини, яка створює себе та на яку також має вплив історична епоха. Особиста трансформація, що зумовлена турботою про свою сутність, відбувається шляхом самопізнання. Людина як божественне творіння від початку наповнена духовністю, яку вона має проявити. Саморозкриття з метою духовного вдосконалення і є самоціллю особистісного розвитку. Прагнення до духовного ідеалу не можливе без долучення до культурних надбань людства, його духовних цінностей, пізнання навколишнього світу, самопізнання. Філософ підкреслює цінність людського «Я», яке шляхом постійних духовних практик виховує в собі моральну силу, завдяки якій людина стає спроможною зберігати й примножувати культурно-духовні надбання суспільства.

Отже, культуру ототожнено з цивілізаційним поступом, певним втіленням якого є образ освіченої, моральної, культурної, духовної людини, яка здатна зберігати та примножувати вищі цінності та здобутки культури.

Проблему формування й розвитку людини культури висвітлює у своїх працях О. Бабошина (2013), говорячи про людину культури як про новий тип «історичної особистості, з розвинутим відчуттям індивідуальності (суб'єктності) та самосвідомістю, що рефлексує (готовністю до творчості та діалогу з собою та світом) (с. 29). Таким чином, образ людини культури уособлює в собі високо розвинену особистість, яка здатна до адекватного самоусвідомлення та конструктивної самореалізації в соціумі.

Відтак, народження людини як суб'єкта культури детерміноване процесом прилучення до культурного середовища та внутрішньою роботою, пов'язаною зі спогляданням та емоційним переживанням світу, що детермінує творення ідеального образу, наповнення його змістом і надання йому ціннісного сенсу. Суб'єкт культури, або людину культури, визначено розвитком «духовно самодостатньої особистості, котра укорінена в національну культуру й відкрита для сприйняття цінностей інших культур» (Ушаков, 2015, с. 205).

Отже, визначимо людину культури як особистість, що зорієнтована на цінності світової і національної культури, має ціннісне уявлення про культуру як досвід попередніх поколінь, здатна до творчої самореалізації та адаптації в соціокультурному середовищі, яке постійно змінюється.

Зіставлення цінностей та особливостей розвитку особистості в полі її взаємодії з культурою дозволяє визначити поняття «образ людини культури» як особливу систему уявлень про людину, яка творчо й позитивно реалізує свої потенції в соціально значущій продуктивній діяльності, вбираючи накопичений людством культурний досвід і сповідуючи у своїх переконаннях та діях культурні цінності, гуманізм, духовність» (Постовий, 2014, с. 336).

Отже, образ людини культури, втілюючи духовний досвід людства, розкриває смисли і цінності культури, закладає основи функціонування людини в життєвому просторі культури, спрямовує особистість до духовного зростання, актуалізує потенціал суб'єкта культури.

Спіраючись на сказане вище, визначимо образ людини культури як уявлення про людину у її реалізації як надбіологічного, культурного індивіда, що вмотивований історичними й актуальними духовними цінностями, зумовленими топографічними реаліями. Образ людини культури може якісно і вповні реалізуватися за умов функціонування у межах певних культурних традицій і видів діяльності. Його ціннісне призначення втілюється в культуротворчому трансформуванні реалій, що оточують будь-яку людину, її стосунків з іншими людьми у культурному полі тощо.

Відтак, образ людини культури – це живе, наочне уявлення про людину, яка є носієм вищих (духовних, моральних, естетичних, творчих, інтелектуальних тощо) цінностей, яка спрямована на духовно-творчу самореалізацію в соціумі. Зазначене поняття постає певною квінтесенцією національно-культурних архетипів та нових духовно-культурних нашарувань, зумовлених динамікою трансформувань суспільства. У зв'язку з цим образ людини культури завжди динамічний; він здатний модифікуватися під впливом культурної синергії, конфліктів та «вибухів» культури.

Взаємодія людини та культури зумовлена процесом входження індивідуума до певного суспільно-історичного середовища та його ефективного функціонування у ньому. Це сприяє народженню суб'єкта культури, який стає як хранителем, так і рушієм культурного розвитку й забезпечує прогрес людської цивілізації, сприяє її духовному зростанню.

Важливого значення у формуванні образу людини культури набувають національні цінності в культурі певного народу, адже вони завжди пов'язані з духовністю тієї чи іншої нації. Загалом, система національних цінностей людини містить два компоненти: соціально-матеріальний та духовно-культурний. До першого належать гуманізм, демократія, свобода, добробут та ін., до другого – традиції, моральні принципи, релігійні вірування, світогляд тощо. Слід зазначити, що духовно-культурний компонент присутній і всередині соціально-матеріальних цінностей, певним чином скеровуючи або обмежуючи поле їхнього функціонування.

Фактори культурної трансформації у поєднанні з духовною національною традицією визначають культурний антропотип. Безперечною є самотність цінностей в межах кожного типу культури. Це пов'язано з історичними процесами розвитку й становлення того чи іншого народу. Більшість національних цінностей виникла і сформувалася на засадах загальнолюдських життєвих цінностей (наприклад, моральні норми (доброти, справедливості), які на загальнолюдському рівні є регуляторами стосунків між людьми, стають національною цінністю певного народу). Таким чином, універсальними духовно-культурними цінностями, що породжують низку морально-етичних норм поведінки людини, постають любов, повага, доброта, щирість, толерантність, справедливість, власна гідність, відповідальність, сумлінність, принциповість, нетерпимість до цинізму, лицемірства (Бех, 1997, с. 126). Такий збіг ціннісних орієнтирів допомагає особистості залишатися принциповим взірцем міжкультурної комунікації, що передбачає збагачення культур духовними цінностями шляхом обміну між ними. Утім, потрібно підкреслити й неповторність,

самобктність таких цінностей на кожному окремому національному ґрунті. Ці риси відносять їх до складу своєрідних культурних маркерів, або ознак, які є притаманними лише певній конкретній культурі.

Саме тому культура кожного народу є неповторною, хоча в центрі її знаходиться універсальна для всіх культур людина, особистість. Ця особистість постає взірцем, ідеалом людини культури. Недаремно серед загалу різноманітних досліджень культурологічного й антропоцентричного спрямування особливу увагу дослідники приділяють засадам формування образу людини з розвиненими культурними, інтелектуальними, волевими, морально-етичними якостями. Образ такої людини трактують по-різному: в межах теорії Надлюдини Фрідріха Ніцше; трикутника мотивацій А. Маслоу (де головне місце посідає процес самоактуалізації людини, зумовлена розвитком вищих духовних якостей), концепції свободи людини Дж. Піко, вчення М. Шелера про людину як про духовного творця, теологічної антропології М. Бердяєва, ідеї екзистенціальної свободи людини Ж.-П. Сартра, А. Камю та ін. З огляду на це, зазначимо, що багато мислителів у своїх працях підкреслюють необхідність прагнення людини до вищого ідеалу який переважно ототожнюється з процесом духовного та морального самовдосконалення. С. Франк також констатує наявність у людині духовного виміру – надприродної реальності, що визначає онтологічну основу життя як окремої людини, так і суспільства загалом. Отже, вищі (духовні, моральні) цінності визначають ідеальний образ, мету, до якої має прагнути людина в процесі особистісного розвитку.

Відтак, загальнолюдська природа культурних цінностей доводить генетичну спорідненість національних цінностей, їхню універсальність і відіграє надважливу роль у способах збереження культури в людині й людини в культурі, адже особистість виступає одночасно й носієм й творцем культури свого народу. Надважливою в цьому контексті є педагогічно-виховна функція культури. Тому людина, яка прагне виховувати культурну особистість, сама має бути вихованою в духовному, моральному, культурному плані.

Також слід зазначити, що поряд із зовнішніми, суспільними чинниками формування та збагачення образу людини культури не менш важливими є внутрішні, психологічного плану чинники. Так, на думку Т. Л. Антоненко (2019), «Вибір себе, свого образу, яким хоче бути людина, є показником її відповідальності, яка в свою чергу, є необхідною умовою утворення цінностей ... Тобто, людина сама є цінність, і є виразником тих цінностей, які вона сповідує» (Антоненко, 2019, с. 50). Ми не можемо не погодитися з думкою дослідниці, що цінності людини корелюють з її особистісними смислами. Адже світ людини, а тим паче світ людини

культури, є «світом *осмислених* цінностей... Смысл виявляє індивідуальну пристрасть людини, що є визначальною в мотиваційній системі» (Антоненко, 2019, с. 82). Осмисленість завжди постає причиною вибору людини стосовно способу власного розвитку та еволюювання в культурі й через культуру. За переконанням Т. Л. Антоненко (2019), ціннісне освоєння дійсності «здійснюється завдяки наданню їй людського смислу; в залежності від характеру сприйняття особистістю образу світу вибудовується ієрархія цінностей» (с. 82).

Отже, особистість постає, з одного боку, універсальним «фільтром» власної ціннісної системи, а з іншого – продуктом і одночасно генератором цінностей культури свого народу.

На специфіку зв'язку людини та культури вказує також й М. М. Шибаєва у своїй праці «Людська суб'єктивність і культура». Саме звернення до проблеми взаємодії двох світів – макросвіту культури та мікросвіту людини – має велике значення. Значущість цієї проблеми полягає в тому, що взаємодія двох зазначених світів сприяє моделюванню змістових засад державної культурної політики, окресленню критеріїв адекватного розвитку та оптимального функціонування культури у загально-соціальной та особистісній площинах (Ушаков, 2015).

Подальше викладення присвячено визначенню структури ціннісної системи особистості, та аналізу детермінаційного впливу духовних цінностей на формування образу людини культури та на особистісний розвиток.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аксиологічна система, як і будь-яка інша система, має власну структуру. Її компонентами постають об'єктивний й суб'єктивний види цінностей. Об'єктивні цінності зумовлені суспільним, загальнолюдським виміром; суб'єктивні – особистісним виміром.

Об'єктивні цінності являють собою: суспільні ідеали, які історично детерміновані й співвідносяться з абстрактними ідеями, що постулюють загальнолюдські та етнокультурні норми, й твори мистецтва – матеріальні об'єкти культури, які є результатом натхнення й творчої самореалізації митця.

Суб'єктивні цінності визначають світогляд людини, мотиви її поведінки, а також рівень особистої культури (вихованості). Зазначені компоненти системи цінностей мають тісний взаємозв'язок і взаємозалежність, яка зумовлює вплив загальних аксиологічних імперативів на особистість та зворотну відповідь людини у вигляді трансляції абстрактних ідей або творів культури.

Об'єктивні цінності як продукт емпіричного та когнітивного знання характеризуються універсальністю й набувають загальнолюдської ваги, що трансформує їх у загальні морально-етичні й культурні норми, які безпосередньо постають основою формування образу людини культури.

Визначення об'єктивних цінностей залежить від різних сфер життєдіяльності людини, а саме: релігійної, політичної, суспільно-громадської, професійної, корпоративної, особистісної. Об'єктивні цінності, з одного боку, залежать від процесу сенсотворення, а з іншого – постають підґрунтям формування базового світогляду на певному синхронічному зрізі. Вони є добутком життєдіяльності суспільства, окреслюючи його політичну, економічну, наукову, релігійну, суспільну культуру. Це завжди породжувало питання про місце культури в об'єктивній дійсності. Відповідаючи на нього, О. Добровольська зазначає: «Культура стає реальністю тоді, коли вона утверджується у свідомості людей. Саме це є головним актом культурної революції (як зміни не тільки економічних та політичних відносин, а, перш за все, всезагального духовного розвитку), що по своїй суті є еволюцією поступового залучення людей до системи духовних цінностей, яка зможе сформувати нові відносини між людьми» (Добровольська, 2014). Отже, вивчення ціннісних детермінацій образу людини культури має базуватися на врахуванні нерозривного зв'язку культури і з суспільним й з особистісним буттям.

Суб'єктивно-ціннісний рівень культури носить динамічний характер, що визначається мікрорівнем (окрема особистість) і макрорівнем (певна спільнота, покоління), та пов'язаний зі становленням, розвитком, зміною. А. І. Арнольдов (1987) зазначає, що «індивідуальні особистісні цінності містять предмети та ідеї, що відповідають смакам і здібностям кожного окремого члена суспільства, відібрані ним з тих, що вже наявні в соціокультурному середовищі, що його оточує, або створені внаслідок процесу індивідуальної творчості» (с. 23). Вибірковість ціннісної орієнтації окремої людини визначається її базовими культурними орієнтирами, які є результатом суспільного, виховного, морально-етичного впливів, когнітивними якостями та психоемоційними особливостями.

З позицій нормативно-ціннісного підходу існує певна залежність індивідуальності життєвого шляху людини, її біографії від наявності різних видів ставлення людей до соціальних, ідеологічних, наукових, естетичних та моральних цінностей, яка відбиває особливості її буття у площині культурних процесів і явищ. Людина визначає для себе пріоритетні та менш важливі ціннісні імперативи, згідно яких живе й діє. Відтак, цінності стають регуляторами соціально-культурного життя й визначають характер взаємодії між людьми. Критерії означеної взаємодії

переважно регулюються набором ціннісних орієнтирів, які є базовими для певної особистості. Звідси постає проблема неоднорідності поширення ціннісних установок, що залежать як від індивідуально-психічних особливостей та особистісної спрямованості людини, так і від суспільно-історичного моменту та пропагованої ідеології. А. І. Арнольдов (1987) у роботі «Теорія культури: історизм і питання методології» наголошує, що «культурні цінності є різноманітними й зовсім не розповсюдженими рівномірно серед усіх членів суспільства» (с. 22). Далі культуролог вказує на неоднорідність сучасного суспільства та його культурний плюралізм, що зумовлює аксіологічну різнорівневість.

Таким чином, подвійна детермінованість особистісного розвитку культурою і цінностями зумовлює різновекторність процесу формування образу людини культури. З одного боку, вплив ціннісно-культурального фактору накладає свій відбиток на розвиток ідеалів певної людської спільноти, але, разом з тим, за формулою подвійної детермінації С. Рубінштейна, зовнішні умови впливають на особистість саме через внутрішні (психологічні) умови. Тобто цінності культури, переломлюючись крізь призму психічних фільтрів (систему особистісних цінностей), стають психологічним підґрунтям формування образу людини культури. Розглянемо особливості формування духовних цінностей людини та їх детермінаційного впливу на особистісний розвиток.

Л. Виготський, розглядаючи історію розвитку вищих психічних функцій в процесі культурного розвитку дитини, розробив вчення про вищі психологічні процеси, що пов'язані з культурою поведінки. Досліджуючи співвідношення між словами та думками дитини, Л. Виготський робить висновок, що людина силою волі та за допомогою знакової / вербальної системи контролює свої психологічні реакції та дії. Таким чином, вчений закладає теоретичне підґрунтя щодо розуміння ціннісної саморегуляції особистості. О. Леонтьєв у працях «Біологічне і соціальне в психіці людини», «Проблеми розвитку психіки», «Психологія людини і технічний прогрес» обґрунтував систему категорій для аналізу свідомості: чуттєва тканина, предметне значення і особистісний зміст.

Отже, починаючи з вербалізації думок до усвідомлення особистісного змісту, шляхом поступового ускладнення, відбувається формування й розвиток ціннісної системи особистості, яка з віком набуває регуляційних властивостей. Першими ціннісними регуляторами виступають норми моралі, які створюють основу образу людини культури.

Формування моральності, за М. Фуко, є особистісно зорієнтованим процесом, який передбачає «турботу про самого себе». О. Дробницький у роботі «Поняття моралі» подає структуру моралі як етичної категорії,

виділяючи у ній моральну свідомість, моральну діяльність, моральні відносини.

Сучасними дослідниками ролі моральних цінностей в процесі особистісного становлення стали Т. Антоненко «Психологічні засади становлення ціннісно-смыслові сфери особистості майбутнього фахівця», Б. Бессонов «Соціальні та духовні цінності на рубежі II і III тисячоліть», Н. Миропольська «Мистецтво – чинник виховання людини культури», Л. Пелех «Аксіологічна направленість організованого педагогічного процесу (україно-польський досвід)», Ю. Пелех «Ціннісно-смысловий концепт професійної підготовки майбутнього педагога», В. Постовий «Ціннісна природа духовної культури виховання особистості» та багато інших. Усі дослідники наголошують на тісній спорідненості духовних і моральних цінностей, які не тільки регулюють міжособистісні стосунки, а й відіграють провідну функцію в процесі особистісного становлення.

Е. Помиткін (2005) в монографії «Психологія духовного розвитку особистості» тлумачить поняття духовності як «специфічно людську рису, що виявляється в багатстві духовного світу особистості, її ерудиції, розвинених інтелектуальних і емоційних запитах, моральності» (с. 28). Дослідник розглядає не лише теоретичні питання духовного становлення особистості, а й практичні методи психодіагностики рівня розвитку духовності дитини. Духовність означає «виклик примітивізму, егоїзму і споживацтву». Е. Помиткін зазначає, що «чим складніше випробування соціального життя, тим більше існує можливостей для духовного преображення людини, а отже, і світу». Відтак, розвиток моральності дослідник вбачає у подоланні перепон та духовному самоствердженні. Спираючись на погляди науковця, можемо констатувати, що морально-етичний розвиток має процесуальний характер. Це означає, що образ людини культури визначається динамікою цього розвитку, подоланням певних перешкод на шляху до самовдосконалення.

Інший підхід щодо виховання моральних якостей як основи для формування образу людини культури пропонує І. Бех, автор теорії особистісно-орієнтованого виховання, концепції вчинку та закономірностей суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Він наполягає на необхідності сходження особистості до духовно-моральної культури людства, що є передумовою подолання егоїстичних прагнень людини. Науковець відзначає позитивний вплив культури на моральний розвиток особистості. Це дійсно так. Продукування культурою, особливо духовною, морально-етичних норм та правил, відмова від егоцентризму, розвиток гармонійної особистості, коли тілесне й душевне підпорядковано духу (П. Флоренський) дозволяє виховати відповідні риси, що покликані

скеровувати людину на шляху її життєвих пошуків. Водночас подолання егоцентризму дозволяє людині бути творцем, передаючи власні духовно-моральні, естетичні та інші культурні надбання.

Г. Шевченко, звертає увагу на повне протиріччя і моральної боротьби сучасне суспільне середовище, яке позначається антигуманізмом, антиестетизмом, антикультурою, бездуховністю. Засобом протидії наявній реальності, за Г. Шевченко, має стати моральний розвиток особистості, що покликаний підвищити рівень моральності і людяності суспільства загалом. У дегуманізованій реальності процес виховання відповідає тій компенсаторній функції, яка здатна певною мірою трансформувати аморальні прояви особистості. На думку автора, саме завдяки педагогічним впливам через мистецтво й відповідне естетичне середовище можливо сформувати стійкі духовно-моральні цінності.

Саме засобами духовного, морального та естетичного виховання може бути сформований одухотворений образ людини культури, який і втілює духовний і моральний ідеал особистості, внаслідок чого вона набуває світоглядних уявлень, життєвої мудрості, вчинкового досвіду. Ідеал постає уособленням культурних здобутків, які прокладають орієнтири у вихованні нової генерації. Таким чином, духовні цінності культури, переломлюючись крізь призму особистісних цінностей, закладають основу ціннісної логосфери особистості, яка репрезентується одухотвореним образом людини культури.

Спираючись на зазначені концепції, ми можемо визначити два підходи до розвитку моральних якостей: перший – самоподолання власних недоліків (Е. Помиткін); другий – самоусвідомлення та сходження до духовного ідеалу (І. Бех). Узагальнено можемо умовно означити ці підходи як практично (суспільно)-дієвий та споглядално-наслідувальний.

Разом з тим, «представники гуманістичної психології вважали, що людина має стати олюдненою, задовольняючи свої потреби і метапотреби (А. Маслоу), змінюючи свій внутрішній (психологічний) світ. А. Маслоу надавав суттєвого значення ідентичності як механізму набуття свого власного «Я»: «Пошук ідентичності – це взагалі становлення того чим є людина... це процес «олюднення» (с.90). Слід зазначити, що значна роль у становленні ідентичності належить саме образу культури, який формується саме на основі цінностей культури і самоактивності особистості в процесі їх актуалізації.

Відтак, людина, долучається до вищих цінностей культури, засвоює духовні цінності та моральні норми, які стають основою образу людини культури, що детермінує подальший особистісний розвиток у напрямі актуалізації зазначених цінностей.

Сьогодні загострення економічної, політичної кризи, що відбувається у нашому суспільстві, невизначеність щодо чітких моральних орієнтирів перешкоджають ціннісному самовизначенню сучасної молоді, що, у свою чергу, розмиває образ сучасної людини культури. В. Андрущенко у дослідженні «Ціннісна невизначеність особистості та її подолання засобами освіти» пише: «Подолання ціннісної невизначеності особистості та інших подібних станів традиційно пов'язується з освітою та вихованням. Адже їх головна місія – формування вільної, самодостатньої особистості, її всебічний гармонійний розвиток. Особистісно-формувальна роль освіти доведена у чисельних працях педагогів минулого та сучасності. Освіта як соціальний інститут формує потенціал культури особистості, її інтелектуальні, моральні, естетичні інтереси. У ситуації ціннісної невизначеності особистості освіта і виховання сприяють відродженню втрачених і формуванню нових духовних цінностей, ідеалів і принципів життєдіяльності, гуманізації духовної сфери особистості, розширенню світогляду дитини, її духовному зростанню в процесі набуття особистого духовного досвіду» (Андрущенко, 2015, с. 7). Означена науковцем проблема актуалізує пошук педагогами нових шляхів формування у студентської молоді концептуальних уявлень про Життя, Добро, Любов, Красу, Сумління, Порядність, Справедливість».

Тому важливим завданням сучасної системи вищої освіти є створення концептуальних засад виховання морально-етичної та естетичної культури студентів, що сприятиме розвитку особистості, яка презентує собою людину культури, здатну до актуалізації національних духовних і культурних цінностей. Це вимагає комплексного методологічного підходу, що враховував би системність та безперервність не лише навчання, але й виховання.

Окреслимо напрями педагогічного впливу, що спрямовані на формування образу людини культури у студентської молоді.

Педагогічний вплив покликаний сприяти засвоєнню студентом та актуалізації у житті духовних та моральних цінностей. Тому пріоритетною стратегією сучасного виховання є визначення змісту ціннісних орієнтирів, актуальних для молоді людини XXI століття, а також пошук і вдосконалення механізмів засвоєння та актуалізації духовних та моральних цінностей у студентської молоді. Реалізація зазначеної мети вбачається через формування образу людини культури як певного ідеалу, до якого має прагнути студентська молодь, усвідомлюючи те, що це є єдиним шляхом збереження й подальшого розвитку духовних цінностей свого народу і духовних цінностей людства взагалі.

З метою оптимізації виховного процесу система педагогічної освіти має стимулювати розвиток творчих підходів та впровадження у педагогічну практику ціннісно-зорієнтованих технологій навчання. Це можуть бути нетрадиційні типи комунікації між викладачем і студентом, що спрямовані на формування й актуалізацію ціннісної логосфери особистості. Так, наприклад, замість традиційної вертикальної комунікації (авторитарних стосунків) можуть встановлюватися неформальні, дружні відносини, в процесі розгортання яких у студента актуалізуються духовні, моральні, естетичні та інші цінності. Внаслідок цього випускник закладу вищої освіти сформується не лише як фахівець, але й набуває константних духовних, моральних, естетичних, культурних цінностей, які постають критеріями для визначення власної поведінки у різних професійних і життєвих ситуаціях.

Впровадження нових педагогічних підходів щодо формування образу людини культури у студентської молоді сприяє визначенню її смислоттєвих орієнтирів, розвитку ціннісної логосфери, засвоєнню духовних цінностей, набуттю досвіду моральної поведінки, становленню як суб'єкта культури.

Духовні цінності визначають моральні, психологічні, естетичні ознаки образу людини культури (наприклад: добрий, розумний, акуратний). Для наближення особистості до ідеального образу необхідна актуалізація мотивації до саморозвитку, самовдосконалення, самоздійснення, адаптації в соціо-культурному середовищі. Актуальними у цьому контексті можуть стати кроскультурні студії, що суголосні сучасному стану розвитку суспільства; тренінги особистісного розвитку; рольові ігри, духовна та естетична самоосвіта тощо.

Отже, наповнення змістом ціннісного компоненту в тріаді «культура – цінність – людина» сприяє розумінню сутності образу людини культури, який виступає основою конструктивного становлення людини як носія культурних, моральних і духовних цінностей. Людина, яка має усталені ціннісні орієнтири, є високодуховною, високоморальною, впевненою, цілеспрямованою, інноваційна, займає активну життєву позицію і виступає носієм і творцем культури свого народу. Свої вчинки вона скеровує принципами моралі та гуманізму. Така людина здатна конструктивно обирати власні пріоритети, гармонійно поєднуючи особисті й суспільні інтереси, та оптимально реалізовувати їх у життєвих ситуаціях.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Теоретичний аналіз поняття «людина культури» в контексті ціннісної логосфери людини дозволив визначити людину культури як особистість, яка зорієнтована на духовні цінності світової і національної культури, має розвинену ціннісну і

культурну свідомість, сповідує гуманістичні цінності, орієнтована на особистісний розвиток і самореалізацію в соціумі, здатна до творчого самовираження та адаптації в соціокультурному середовищі. Образ людини культури репрезентує уявлення про людину, яка є носієм вищих (духовних, моральних, культурних, естетичних, творчих, інтелектуальних тощо) цінностей і спрямована на їх трансляцію в індивідуальній і суспільній діяльності, творчості.

Компонентами структури ціннісної системи особистості є об'єктивні цінності, які зумовлені суспільним, загальнолюдським виміром й містять суспільні ідеали й матеріальні твори мистецтва; та суб'єктивні цінності, що зумовлені особистісним виміром й визначають світогляд людини та мотиви її поведінки. Зазначені компоненти системи цінностей особистості мають тісний взаємозв'язок і взаємозалежність. Засвоєння людиною культурних, духовних та моральних цінностей збагачує образ людини культури, який визначає подальший особистісний розвиток у напрямі актуалізації зазначених цінностей. Образ людини культури постає уособленням духовних цінностей культури народу, які закладають основу ціннісної логосфери особистості. Одухотворений образ людини культури втілює духовний і моральний ідеал особистості, який є основою її світоглядних уявлень.

Пріоритетними напрямками педагогічного впливу, що спрямований на формування образу людини культури у студентській молоді, є поєднання інтелектуального, духовно-морального та естетичного розвитку особистості шляхом залучення студентів до сприйняття найкращих взірців класичної світової культурної спадщини, яка відбиває духовні, моральні та естетичні цінності; впровадження у педагогічну практику нових педагогічних підходів до розвитку ціннісної логосфери студентів, ціннісно-зорієнтованих технологій навчання; діалогічність взаємодії між викладачем і студентом, що спрямовані на актуалізацію змістовного компонента цінностей культури, засвоєнню духовних цінностей, становленню сміложиттєвих орієнтирів, набуттю досвіду моральної поведінки.

Література

1. Андрущенко В. Ціннісна невизначеність особистості та її подолання засобами освіти. *Вища освіта України*. 2015. № 3. С. 5-13.
2. Антоненко Т. Л. Психологічні засади становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього фахівця. Дис. ... докт. психол. наук. 10.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Київ, 2019. 527 с.

3. Арнольдов А. И. Теория культуры: историзм и вопросы методологии. *Культура, человек и картина мира* / отв. ред-ры А. И. Арнольдов, В. А. Кругликов. Москва : «Наука», 1987. С. 5-27.
4. Бабошина Е. Б. Человек культуры как запрашиваемый образ личности в образовании : монография. Курган : Изд-во Курганского гос. ун-та, 2013. 266 с.
5. Бех И. Д. Духовні цінності в розвитку особистості. *Журн. педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 124-129.
6. Добровольська О. М. Феномен культури в історико-філософському дискурсі епохи. *Нова парадигма*. 2014. Випуск 120. С. 74-85.
7. Зиммель Г. Понятие и трагедия культуры. *Избранное*. Т. 1. Философия культуры : пер. с нем. Москва : Юрист, 1996. 671 с.
8. Маслоу А. Мотивация и личность ; пер. с англ. А. М. Татлыбаева. Санкт-Петербург : Евразия, 1999. 479 с.
9. Миропольська Н. Мистецтво – чинник виховання людини культури (Частина перша). *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2015. Вип. 3. С. 121-143.
10. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості. Київ : Наш час. 2005. 280 с.
11. Постовий В. Г. Ціннісна природа духовної культури виховання особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. Вип. 18(2). С. 160-169.
12. Ушаков А. С. Образ людини культури в системі світоглядних знань. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2015. № 4 (79). С. 336-349. DOI : DOI.org/10.5281/zenodo.2540227
13. Шибаева М. М. Человеческая субъективность и культура. *Культура, человек и картина мира* / отв. ред-ры А. И. Арнольдов, В. А. Кругликов. Москва : «Наука», 1987. С. 135–167.

References

1. Andrushchenko, V. (2015). Tsinnisna nevyznachenist' osobystosti ta yiyi podolannya zasobamy osvity [Value indefiniteness of a personality and its solving by means of education]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, #3, 5-13 (ukr).
2. Antonenko, T. L. (2019). *Psyhlohohichni zasady stanovlennya tsinnisno-smyslovoyi sfery osobystosti maybutn'oho fakhivtsya* [Psychological foundations of the formation of the value and sense sphere of the future specialist's personality]. (Doctor of Psychological Sciences Thesis). Kyiv (ukr).
3. Arnol'dov, A. I. (1987). *Teoriya kul'tury: istorizm i voprosy metodologii. Kul'tura, chelovek i kartina mira* [Culture theory: historism and methodology questions]. A. I. Arnol'dov, & V. A. Kruglikov (eds.). Moskva: Nauka (rus).
4. Baboshina, Ye. B. (2013). *Chelovek kul'tury kak zaprashivayemyy obraz lichnosti v obrazovanii*: monografiya [Man of culture as a requested image of personality in education]. Kurgan: Publishinh House of Kurgan University (rus).
5. Bekh, I. D. (1997). Dukhovni tsinnosti v rozvytku osobystosti [Spiritual values in the development of personality]. *Zhurn. pedahohika i psyhlohohiya*, 1, 124-129 (ukr).

6. Dobrovol's'ka, O. M. (2014). Fenomen kul'tury v istoryko-filosofs'komu diskursi epokhy [Phenomenon of culture in history and philosophy discourse of the epoche]. *Nova paradyhma, Vypusk 120* (ukr).
7. Zimmel', G. (1996). Ponyatiye i tragediya kul'tury [Notion and tragedy of culture]. *Izbrannoye, Vol. 1. Filosofiya kul'tury*. Translation from German. Moscow (rus).
8. Maslou, A. (1999). Motivatsiya i lichnost [Motivation and personality]. A. M. Tatlyeva (Eds.). Saint-Petersburg: Eurasia (rus).
9. Miropol's'ka, N. (2015). Mistecztvo – chinnik vikhovannya lyudini kul'turi (Chastina persha) [Art is a factor of man of culture upbrining]. *Dukhovnist' osobystosti: metodologiya, teoriya i praktika*, 3, 121-143 (ukr).
10. Pomytkin, E. O. (2005). *Psykhologhiya dukhovnoho rozvytku osobystosti [The psychology of personality spiritual development]*. Kyiv: Nash chas (ukr).
11. Postovij, V. G. (2014). Czinnisna priroda dukhovnoyi kul'tury vyhovannya osobystosti [Value nature of spiritual culture of personality upbrining]. *Teoretyko-metodychni problemy vihovannya ditej ta uchnivs'koyi molodi*, 18(2), 160-169 (ukr).
12. Ushakov, A. S. (2015). Obraz lyudyny kul'tury v systemi svitohlyadnykh znan' [Man of culture image in the system of worldview knowledge]. *Dukhovnist' osobystosti: metodolohiya, teoriya i praktyka*, 4 (79), 336-349 (ukr). DOI: DOI.org/10.5281/zenodo.2540227
13. Shibayeva, M. M. (1987). Chelovecheskaya sub'yektivnost' i kul'tura [Man's subjectivity and culture]. *Kul'tura, chelovek i kartina mira*. A. I. Arnol'dov, & V. A. Kruglikov (eds). Moskva: Nauka (rus).

ЦЕННОСТНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ОБРАЗА ЧЕЛОВЕКА КУЛЬТУРЫ

А. С. Ушаков

Статья посвящена теоретическому анализу проблемы влияния духовных ценностей на формирование образа человека культуры.

Автором раскрыта сущность понятий: «человек культуры», «образ человека культуры», представлена структура ценностной системы личности, раскрыты особенности детерминирующего влияния духовных ценностей на личностное развитие в целом; очерчены направления педагогического влияния, которое способствует формированию образа человека культуры у студенческой молодежи.

Акцентируется внимание на том, что человек как субъект и объект культуры является носителем высших (духовных, нравственных, эстетических, творческих) ценностей и одновременно источником их возникновения или трансформации. Особенностью человека культуры является направленность на индивидуальное личностное развитие и духовную, творческую самореализацию в социуме.

В статье представлена двухкомпонентная система ценностей: объективные ценности, представленные общественными идеалами, и субъективные ценности, определяющие мировоззрение человека, и мотивы его поведения. Усвоение духовных ценностей и морально-этических норм является

основой развития образа человека культуры, который детерминирует дальнейшее личностное развитие в направлении актуализации указанных ценностей. Формированию образа человека культуры у студенческой молодежи способствует изучение наилучших образцов наследия мировой культуры, где находят удачное сочетание интеллектуальное, эстетическое, духовное и нравственное развитие личности.

Ключевые слова: человек культуры, образ человека культуры, духовные ценности, нравственные ценности, ценностная логосфера.

THE VALUE DIMENSION OF MAN OF CULTURE IMAGE

A. S. Ushakov

The article analyses the problem of spiritual values' influence on the man of culture image formation.

The author reveals the essence of concepts: "man of culture", "man of culture image", presenting the structure of personality value system, describing peculiarities of determining influence of spiritual values on personal development in general; defining the ways of pedagogical influence that provides man of culture image formation among student youth.

The article gives emphasis on a man as a subject and object of culture who is a transmitter of higher (spiritual, moral, aesthetic, creative) values and at the same time the source of their generation and transformation. The feature of man of culture is the focus on individual personal development, spiritual and creative self-realization in the society.

The article presents a bicomponent value system: objective values, presented by social ideals and subjective values defining man's worldview and the motives of his/her behavior. Internalizing spiritual values, moral and ethical norms is the basis of developing man of culture image that determines further growth of a personality, actualizing the values mentioned. Studying the best samples of the world cultural heritage provides man of culture image formation perfectly combining intellectual, aesthetic, spiritual and moral development of a personality.

Keywords: Man of culture, man of culture image, spiritual values, moral values, value logosphere.

Ушаков Артем Сергійович – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Дала (м. Северодонецьк, Україна). E-mail: artem.s.ushakov@gmail.com

Ushakov Artem Sergeevich, PhD in Pedagogics, Associate Professor, Postdoctoral Student, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Severodonetsk, Ukraine). E-mail: artem.s.ushakov@gmail.com